

Գայանե Գևորգյան

ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅՆԱՑՄԱՆ
ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Լեզվի պատմության համար խիստ կարևոր է բարբառների փոխառնչությունների գիտական քննությունը: Թեև հայերենի բարբառների քննության և ուսումնասիրության փորձերը սկսվել են անցյալ դարի կեսերից, և այդ ժամանակից սկսած՝ դրանք ենթարկվել են միահատկանիշ և բազմահատկանիշ դասակարգումների, սակայն բարբառային միավորների միջև գոյություն ունեցող բարդ փոխհարաբերությունների պարզաբանման, հստակեցման և ճշգրտման խնդիրներն առ այսօր մնում են չլուծված:

Բարբառագիտական հարցերի համակողմանի քննությունը հնարավոր է միայն բարբառագիտական ատլասի առկայության պայմաններում, որի ստեղծումը նշանակալից երևույթ է ցանկացած լեզվի ուսումնասիրության պատմության մեջ: Վաղուց կազմված են շատ լեզուների բարբառագիտական ատլասներ: Հայերենի քննությունը այդ բնագավառում բավականին հետ է մնացել,

Հայերենի բարբառագիտական ատլասի /այսուհետև՝ ՀԲԱ/ կազմման գործընթացը հայ իրականության մեջ սկսվել է 1975 թվականից:

Քանի որ ատլասի ստեղծման համար անհրաժեշտ է կատարվելիք աշխատանքների մի քանի փուլ, դրանք սկսել են իրականացվել փուլ առ փուլ՝ հարկ եղած դեպքում նաև կիրառելով դրանց միաժամանակյա կատարումը:

Առաջին փուլի հիմնական խնդիրը հնչյունական, բառային ու քերականական այն հիմնական հատկանիշների ընտրությունն էր, որոնցով հետագայում պիտի որոշվեին հայերենի բարբառների՝ միմյանց նկատմամբ ունեցած ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Բարբառային տարբեր տարածքներին հատուկ առավել բնորոշ զուգաբանությունների /իզոգլոս/ ընտրությունը հնարավորություն տվեց 1977 թվականին հրատարակել «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր» /այսուհետև՝ Ծրագիր/ խիստ արժեքավոր աշխատանքը, որը հիմնականում կազմել է հայոց լեզվի պատմության և բարբառագիտության երախտավոր, հանգուցյալ Հ. Մուրադյանը: «Քերականական զուգաբանություններ» բաժնի կազմությանը նրան օգնել են բանասիրական գիտությունների թեկնածուներ Ա. Վ. Գրիգորյանը, Դ. Մ. Կոստանդյանը և Ա. Ն. Հանեյանը:

Ծրագրի հրատարակումից հետո մշակվել են բարբառային նյութի հավաքման և գրանցման որոշակի սկզբունքներ:

Լեզվաբանական աշխարհագրության մեջ ընդունված է այն տեսակետը, որ բարբառային երևույթները կենտրոնից դեպի ծայրամասերը շարժվում են հավասարաչափ. «If we travel from village to village in a particular direction, we notice linguistic differences which distinguish one village from another. Sometimes these differences will be larger, sometimes smaller, but they will be cumulative. The further we get from our starting point, the larger the differences will become».¹

1 J. K. Chambers, P. Trudgill, Dialectology, Cambridge, 1980, p. 6:

Առաջնորդվելով այս դրությամբ՝ սովորաբար ատլասի համար ընտրվում է բնակավայրերի մի այնպիսի ամբողջություն, որի վրա նշված կետերը միմյանցից գտնվում են համաչափ հեռավորության վրա: Նման պարագայում անհրաժեշտ չէ լրացնել բոլոր բնակավայրերի խոսվածքները: Սակայն հիշյալ սկզբունքը ընդունելի է ոչ բոլոր լեզուների համար: Այն կարող է կիրառվել միայն այնպիսի բարբառների դեպքում, որոնց կրողները տեղաշարժերի չեն ենթարկվել:

Ատլասի բնակավայրերի ընտրության վերոհիշյալ մոտեցումը ընդունելի չէ հայերենի բարբառների համար, քանի որ հայ ժողովրդի բազմաթիվ գաղթերն ու տեղահանությունները փոխել են հայերենի բարբառների տեղադրության նախնական պատկերը. «Հայերենի ատլասի համար ամենաճիշտ սկզբունքը՝ անխտիր բոլոր հայախոս բնակավայրերը հարցման ենթարկելն է, անկախ այն բանից, թե այդ բնակավայրերը կմտնեն քարտեզների մեջ, թե ոչ: Այդ ձևով նյութերի հավաքումը մի կողմից հնարավորություն կտա հայտնաբերելու իրենց բնօրրանից կտրված ու այլուր տեղափոխված բարբառային միավորները, որոնք քարտեզագրման ժամանակ կտեղադրվեն իրենց պատմական միջավայրում, մյուս կողմից՝ համատարած հարցումից հետո դժվար չի լինի քարտեզների համար ընտրել ավելի տիպական բնակավայրերը և դրանով իսկ ապահովել բնակավայրերի ցանցի անհրաժեշտ խտությունը»:²

Նկատի ունենալով վերոհիշյալը՝ հարցման ենթակա ելակետային միավորը համարվել է ոչ թե բարբառը. այլ կոնկրետ բնակավայրի խոսվածքը, և նյութերը սկսել են հավաքվել բոլոր հայաբնակ վայրերից:

Ատլասի համար նյութերի հավաքման աշխատանքները սկսվել են 1977թ: Դրանք կատարվել են գիտարշավների միջոցով, որոնց ընթացքում ուսումնասիրվել են տվյալ տարածքի բոլոր բնակավայրերը: Բարբառային միավորները գրանցվել են ըստ Ծրագրի:

Ծրագիրը կազմված է բառային, քերականական և հնչյունական զուգաբանություններն ընդգրկող բաժիններից: Առաջին բաժինը՝ «Բառային զուգաբանություններ», կազմված է երկու մասից՝ «Հասկացական-բառանվանողական զուգաբանություններ» և «Բառիմաստային զուգաբանություններ»:

«Հասկացական-բառանվանողական զուգաբանությունների» խնդիրն է պարզել բառային նույն միավորի դիմաց տարբեր վայրերում գործառող տարբերակները: Այն ընդգրկում է 478 հոդված՝ 1-478: Հասկացությունները ներկայացված են ըստ իմաստային դաշտերի՝ բնության երևույթներ, բույսեր, գործիքներ, հագուստ, զբաղմունք և այլն: Յուրաքանչյուր հոդված կազմված է տվյալ հասկացության գրական անվանումից, բառաշարքից, որի մեջ մտնում են այդ հասկացության մինչ այդ հայտնի բարբառային տարբերակները, և հասկացության իմաստը պարզաբանող օրինակից: Այսպես՝

288. Դառն - դառը, աղու, լեղի:

Կորիզը դառն է:³

Հոդվածում բերվող բառաշարքը, սակայն, սպառնիչ չէ, և գրանցումների ընթացքում արձանագրվել են նորանոր տարբերակներ:

Բառային զուգաբանությունների երկրորդ՝ «Բառիմաստային զուգաբանություններ» հատվածի խնդիրն է պարզել բառային նույն միավորի իմաստային

2 Տես Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, մաս 1, Երևան, 1982, էջ 21:

3 Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր, Երևան, 1977, էջ 52:

տարբերությունները բարբառախոս վայրերում: Այն բաղկացած է 80 հոդվածից /479-559/:

Հիշյալ բաժնում նախապես տրվում է զուգաբանությունը, որից հետո նշվում են տվյալ հասկացության բարբառային իմաստները, այսպես՝

517. Դեղ – 1. Բուժման միջոց: 2. Թույն: 3. Սկնդեղ: 4. Քթախոտ: 5. Աչքի ծարիր: 6. Պանրի մակարդ:⁴

Ծրագրի երկրորդ բաժինը քերականական զուգաբանություններն են, որն ընդգրկում է ձևաբանական, մասամբ նաև՝ շարահյուսական հատկանիշներ: Այն կազմված է 120 հոդվածից՝ 560-680: Այս հատվածում փորձ է արվում պարզել, թե տվյալ քերականական իմաստի արտահայտման համար ձևական ինչ միջոցներ են գործառնում բարբառախոս վայրերը: Այդ պատճառով նախ տրվում է քերականական իմաստը և դրսևորման ձևերը, որից հետո բերվում են օրինակներ, այսպես՝

577. –ություն ածանցով բառերի հոլովումը՝

ա/ ներքին ա հոլովմամբ /մեծություն – մեծության, լավություն – լավության/

բ/ ի հոլովմամբ /մեծութենի, լավութենի/

գ/ ու հոլովմամբ / մեծությունու, լավությունու/

աղբատության, բարձրության, եղբայրության, երկարության, լայնության, կարծության, հաստության, մեծության, չարության, քաջության...⁵

Ծրագրի երրորդ բաժնի՝ «Հնչյունական զուգաբանությունների» խնդիրը պատմական հնչյունափոխության երևույթների բացահայտումն է: Այս բաժնի զուգաբանությունները, որոնց թիվը հասնում է հարյուրի՝ ընդգրկելով 668-778 համարները, ունեն նախորդ բաժնի զուգաբանությունների կառուցվածքը:

Նյութերի հավաքումը ըստ Ծրագրի կատարվել է ամեն մի բնակավայրի համար առանձին մեկ տետրի մեջ: Եթե մի քանի վայրեր ունեցել են մույն խոսվածքը, ապա դրանք ներկայացվել են մեկ տետրում՝ նշելով այդ բնակավայրերը:

Տետրի սկզբում տրվում են տեղեկություններ գրանցվող վայրի, բնակիչների, խոսվածքի, գրանցման աղբյուրի՝ բարբառախոսների, ինչպես նաև խոսվածքը գրանցողի վերաբերյալ:

Առ այսօր ըստ Ծրագրի լրացված է մոտ 500 բարբառային միավոր Հայաստանի արևելյան և արևմտյան տարածքներից: Ինչպես արևելյան, այնպես էլ արևմտյան վայրերի նյութերը հավաքված են Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Արևմտյան տարածքի բարբառային միավորները գրանցվել են 1915 թվականից հետո Հայաստան եկած մարդկանց օգնությամբ, որոնք հաճախ տվյալ բնակավայրի միակ բնակիչն են եղել, հետևաբար բարբառային միավորի միակ կրողը:

Այժմ բարբառային նյութի հավաքման սկզբունքների, հավաստիության և գրանցման ժամանակ առկա դժվարությունների մասին:

Նյութը գրանցելիս կարևոր պայման է բարբառախոսների ճիշտ ընտրությունը, որոնց տեղեկություններից է կախված տվյալների հավաստիությունը: Փորձը ցույց է տվել, որ հավաստի տվյալներ հաղորդվել են նրանց կողմից, ովքեր երկար ժամանակ ապրել և շարունակում էին ապրել մայրենի խոսվածքը կրողների միջավայրում: Դժվարություններ էին առաջանում հատկապես արևմտահայ

4Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր, էջ 73:

5Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր, էջ 81:

տարածքի խոսվածքները լրացնելիս: Արևմտյան Հայաստանից գաղթած բարբառախոսները, երկար ժամանակ կտրված լինելով հարազատ միջավայրից, չէին կարողանում պատասխանել այս կամ այն հոդվածին վերաբերող հարցերին, հաճախ նաև չէին կողմորոշվում, թե իրենց կողմից գործածվող ձևերից որն է պատկանում մայրենի խոսվածքին: Ճիշտ է, ծրագրում ընտրված լեզվական հատկանիշները համակարգային բնույթ ունեն և դժվար մոռացվող են, բայց գրանցումների ընթացքում քիչ չեն պատահել նման դեպքեր: Այսպիսի դեպքերում այդ բացը լրացվել է շրջակա գյուղերի խոսվածքների տվյալներով, որոնք կամ արդեն գրանցված էին կամ էլ ծանոթ էին գրանցողին, որը կարողացել է կողմնորոշել տեղեկատու անձին՝ նրան հիշեցնելով շրջակա վայրերում գործածվող ձևերը: Հավելենք, որ նման մեթոդով աշխատելու դեպքում բարբառախոսները արագ կողմորոշվում էին և հիշում մայրենի խոսվածքին հարազատ բարբառային տարբերակները:

Այս պարագայում պակաս կարևոր չէ նաև նյութը գրանցողը, որի մասնագիտական պատրաստվածությունից ևս կախված է գրանցվող նյութի հավաստիությունն ու լիակատարությունը: Այդ պատճառով էլ նյութի հավաքումը հիմնականում կատարվել է մասնագետ-բարբառագետների կողմից, որոնք գիտական շահագրգռվածություն են հանդես բերում գրանցվող տվյալների նկատմամբ:

Դժվարություններից մեկն էլ այն էր, որ: հաճախ բարբառախոսներին հարկ էր լինում համոզել սկսած աշխատանքը հաջողությամբ ավարտելու համար, մանավանդ երբ բարբառախոսների ընտրության հնարավորություն չէր լինում: Դա բացատրվում է նրանով, որ ծրագիրն ընդարձակ է, և մեկ խոսվածքի գրանցումը տևում է 6-7 օր, հետևաբար միշտ չէ, որ բարբառախոսները, որոնց տարիքը տատանվում էր 70-100-ի միջև, սիրով համաձայնում էին տեղեկություններ հաղորդել: Նման դեպքերում պարզ ու հասկանալի բացատրվում էր գործի կարևորությունը, ընգծվում էր այն կարևոր փաստը, որ չիրաժարվելու դեպքում կփրկվի գոնե իրենց հարազատ գյուղի լեզուն և կհանձնվի սերունդներին, բացի այդ, ասվում էր, որ մենք ոչ թե երկար պատմություններ ենք ուզում, այլ ուզում ենք իմանալ՝ ինչպես են ասում իրենց գյուղում այս կամ այն ուտելիքին, բույսին, գործիքին: Այս բոլորից հետո նրանք աստիճանաբար տեղի էին տալիս և համաձայնում սկսել գործը: Դրան նպաստում էր նաև Ծրագրի կառուցվածքը, քանի որ այն սկսվում է «Բառային զուգաբանություններ» բաժնով, որը «...լինելով «Ծրագրի» առավել հետաքրքիր ու հեշտ ընկալելի բաժինը, շարժում է տեղեկատու անձանց հետաքրքրասիրությունը, նրանց հոգեկան աշխարհում արթնացնում է առանձնակի ապրումներ, հուշեր ու տպավորություններ, պարզվում է լեզվազգացողության հրճվալից պահեր և արվող գործի նկատմամբ առաջացնում է որոշակի ոգևորություն»:⁶

Թեև նյութերի հավաքումը դեռ ավարտված չէ, սակայն ծրագրի կառուցվածքը հնարավորություն է տալիս սկսել գրանցված նյութի մշակումը և համակարգչայնացումը: Այդ աշխատանքը կատարելու համար մեր կողմից ընտրվել է File maker ծրագրով: Մինչև նյութի համակարգչայնացումը այն պետք է մշակվի և դասակարգվի: Սա երկարատև աշխատանք է և նյութի լավ իմացություն է պահանջում: Սակայն քանի որ Ծրագրում, որի համաձայն հավաքվել է նյութը, լեզվական հատկանիշները ներկայացված են զուգաբանությունների ձևով, այդ փաստը դյուրացնում է նյութերի հավաքման և մշակման աշխատանքները: Ակնհայտ է, որ լեզվական հատկանիշները զուգաբանությունների տեսքով

6 Տես Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, մաս 2, Երևան, 1985, էջ 17:

ներկայացնելուն անպայման նախորդել է գիտական որոշակի աշխատանք: Ասվածը հիմնավորելու համար ներկայացնենք 626 թվահամարն ունեցող զուգաբանությունը:

626. Սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի դրսևորումը՝

1. անկատար դերբայով և օժանդակ բայի ներկայի ձևերով /գրում եմ, գրելիս եմ, նստման ամ/:

2. հին հայերենի ներկայի ձևերով /գրեմ, կարդամ/

3. հին հայերենի ներկայի ձևերի և բառ-մասնիկի զուգորդմամբ՝

ա/ կու, կա, կը, գու, գա, գը /կա գրեմ, գրեմ կը/

բ/ ահա, հայ, ա, ք.../հայ պանհիմ, գարթամ ա.../

գրում եմ գրում ենք մնում եմ մնում ենք

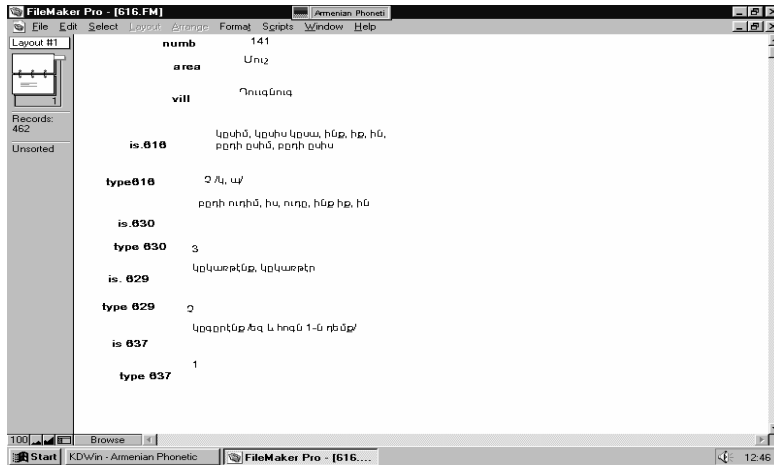
գրում ես գրում եք մնում ես մնում եք

գրում է գրում են մնում է մնում են /Ծրագիր, էջ 97/

Ինչպես նկատելի է, այս զուգաբանության դեպքում ամփոփվել են այն բոլոր կազմությունները, որոնք տարբեր խոսվածքներում գործածվում են սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի իմաստով, այսինքն՝ կատարված է տվյալ հատկանիշի գիտական դասակարգում, որը օգնում է բարբառագետ-մասնագետին ավելի հեշտ և հստակ կողմորոշվել հսկայածավալ նյութի վրա աշխատելիս: Այս զուգաբանությունը մշակելիս տարբեր վայրերից հավաքված նյութը նախ կխմբավորվի ըստ դերբայով, եղանականիշ մասնիկով կամ գրաբարածն կազմություններով ներկա ժամանակը կազելու հատկանիշի, որից հետո դերբայակազմ ձևերը կբաժանվեն 3 ըստ զուգաբանության մեջ տրված տարբերակների, իսկ մասնիկավոր ձևերը՝ 2 ենթախմբերի: Հիշյալ երեք մեծ խմբերը համակարգչայնացման փուլում կարտահայտվեն տարբեր թվերով կամ տառերով, իսկ նրանց ենթախմբերը՝ այդ տառերի կամ թվերի փոփոխված տարբերակներով՝ 1.1, 1.2, 1.3 և այլն: Դրանք հետագայում քարտեզի վրա կփոխարինվեն պայմանական նշաններով:

Հավելենք, որ սա համակարգչայնացման ամենակարևոր փուլն է, քանի որ սրանով է պայմանավորված բարբառային զուգաբանությունների ճշգրիտ քարտեզագրումը:

Կարևոր է նաև համակարգչային դաշտերի ճիշտ կազմումը: Այն պետք է արտացոլի տվյալ զուգաբանության նյութն իր բոլոր ստորաբաժանումներով և պարունակի անհրաժեշտ տվյալներ այդ զուգաբանությունն ունեցող բարբառային միավորի վերաբերյալ: Այդ պատճառով էլ նախապես որոշվել է համակարգչային դաշտերի կառուցվածքը: Բայական զուգաբանությունների համար դաշտերը կազմվել են հետևյալ սկզբունքով՝ տետրի համարը նշող սյունակ, այնուհետև՝ տվյալ խոսվածքի շրջանի և գյուղի անվանումները, տվյալ հատկանիշի թվահամարը, վերջում՝ տեսակը: Վերջինս կարելի է ներկայացնել թվերով կամ տառերով: Մենք նպատակահարմար ենք գտել դրանք ներկայացնել թվերով:



Ինչպես երևում է լուսանկարից համակարգչային դաշտը կազմված է բայական մի քանի հատկանիշի համար: Վերցնենք 637 թվահամարը /տես դաշտ 1/: Ծրագրում այն ներկայացվում է հետևյալ ձևով. «Բայի դիմային վերջավորությունների նույնացում՝ ա/ անցյալի եզակի և հոգնակի առաջին դեմքում /ես գրեր ենք, մենք գրեր ենք/

բ/ հոգնակի առաջին և երկրորդ դեմքերում /մենք գրել ենք, դուք գրել եք/
 գ/ անցյալի եզակի թվի բոլոր դեմքերում /ես կգրեր, դու կգրեր, նա կգրեր/
 գրում էի գրում էինք գրում ենք գրում եք խմում էի
 գրեցի գրեցինք գրելու ենք գրելու եք խմում էիր
 գրել էի գրել էինք կգրենք կգրեք խմում էր
 գրեի գրեինք

Ինչպես երևում է, այս զուգաբանության համար առանձնացված են 3 խմբեր, որոնցից յուրաքանչյուրը կներկայացվի որևէ թվահամարով, այսպես՝ ա կետի հատկանիշը կունենա 1, բ-ն՝ 2 և գ-ն՝ 3 թվահամարները:

Ծրագրի այս, ինչպես և մյուս դասակարգումները վերջնական չեն, և բարբառային նյութի մշակման ընթացքում հնարավոր է նոր խմբերի առանձնացում: Վերոբերյալ զուգաբանության համար, օրինակ, առանձնացվել են նաև հետևյալ խմբերը՝

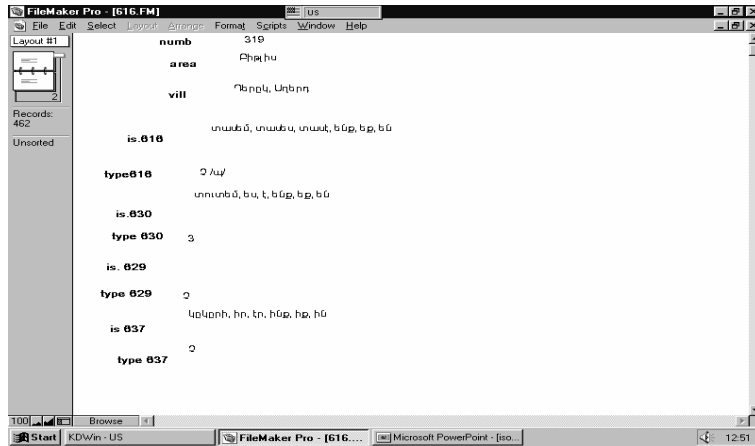
դ/ եզակի և հոգնակի 1-ին դեմքում, ինչպես նաև եզակի 2-րդ և 3-րդ դեմքերում /ես կգրեմք, մենք կգրեմք, ինչպես նաև՝ դու կրգրեր, նա կրգրեր/

ե/ եզակի 2-րդ և 3-րդ դեմքերում, ինչպես նաև հոգնակի 1-ին և 2-րդ դեմքերում /ես գրիսուեմ, դու գրիսուեք, նա գրիսուեք, մենք գրիսուեկ, դուք գրիսուեկ, նրանք գրիսուեմ/

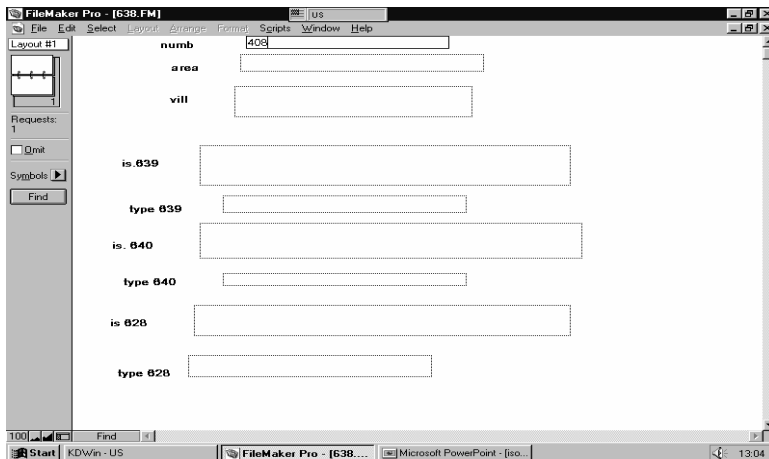
զ/ եզակի թվի 2-րդ և 3-րդ դեմքերում և եզակի 1-ին, հոգնակի 1-ին և 2-րդ դեմքերում /ես գրիսուեկ, դու գրիսուեք, նա գրիսուեք, մենք գրիսուեմկ, դուք գրիսուեկ, նրանք գրիսուեմ/:

է/ եզակի 2-րդ և 3-րդ դեմքերում /ես կրգրրե, դու կրգրրեր, նա կրգրրեր/:

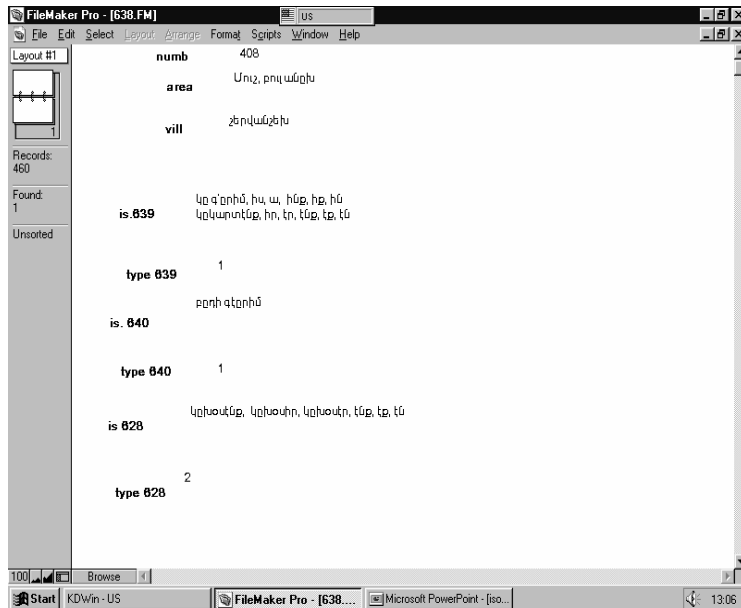
Բնականաբար նշված տարբերակներից յուրաքանչյուրը կստանա նոր թվահամար՝ համապատասխանաբար 4. 5. 6 և այլն: Հավելենք, որ սա միակ զուգաբանությունը չէ, որի դեպքում Ծրագրում նշված դասակարգումը լրացվել է նոր խմբերով:



Հետագայում այդ թվերը քարտեզների վրա կդառնան նշաններ, որոնց տարբերությամբ կտարրորոշվեն տվյալ զուգաբանության տիպերը կամ տեսակները:



Բարբառային նյութի այս ձևով համակարգչայնացումը հնարավորություն է տալիս օգտվել դրանից և ստանալ ցանկացած հարցի պատասխան: Այսպես՝ ծրագիրն ունի Find հրահանգը, որի օգնությամբ կարելի է պարզել քերականական այս կամ այն հատկանիշի հետ կապված որևէ հարց, ասենք՝ տարածման սահմանները, տիպերը:



Առ այսօր մեր կողմից վերոնշյալ սկզբունքով համակարգչայնված են 460 բարբառային միավորների բայական զուգաբանությունները, որոնք ծրագրում 612-662 համարներն են ընդգրկում:

Կարևոր ենք համարում նշել, որ բարբառային նյութի համակարգչայնացման աշխատանքները նախաձեռնելիս մեզ օգնություն է ցույց տրվել Լեյդենի համալսարանի պրոֆեսոր, հայագետ Յ. Վալտենբերգը: Նրա օժանդակությամբ ենք ուսումնասիրել File Maker ծրագիրը, մշակել բարբառային նյութի համակարգչայնացման սկզբունքները:

Բարբառային նյութը, նրա մշակումը, հետագայում նաև քարտեզագրումը կարևորվում է տվյալների բազմազանությամբ, բարբառ - գրական եզր դրսևորումների յուրօրինակությամբ, նաև կորստյան վտանգի առջև կանգնած արևմտահայ բարբառների գոնե պահպանված վիճակի ամրագրմամբ և բարբառային հսկայածավալ նյութը անդառնալի կորստից փրկելու փաստով:

Նոր տվյալների օգնությամբ կճշտվեն բարբառային միավորների փոխհարաբերությունները, հայերենի բարբառների դասակարգման սկզբունքները, կբացահայտվեն բարբառային կարևոր հատկանիշների ընդհանրություններն ու տարբերությունները: Գիտական շրջանառության մեջ կդրվեն նոր տվյալներ, եզակի փաստեր, որոնք կնպաստեն հայերենի բարբառների ուսումնասիրությանը, հնարավորություն կտան պարզելու բարբառախոս վայրերի պատմական ընդհանրությունները, ավելի ստույգ ու ճշգրիտ մեկնաբանելու լեզվական փոխազդեցությունները:

Լեզվաբանական նշանակությունից բացի՝ բարբառային նյութը ունի նաև պատմական և մշակութային արժեք: Նրա օգնությամբ հնարավոր կլինի լուսաբանել ոչ միայն բանասիրական, լեզվաբանական, այլև պատմագիտական, ազգագրական և բազմաթիվ այլ հարցեր:

Ստորև որպես հավելված բերվում է այն բարբառային միավորների բնակավայրերի ցանկը, որոնց տվյալները համակարգչայնացվել են: Բնակավայրերը բերվում են համաձայն ՀՀԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում Հայերենի բարբառագիտական ատլասի հավաքման ծրագրով կուտակված նյութերի՝ ըստ վարչական բաժանումների: Բնակավայրից հետո փակագծում տրվում է վարչական շրջանը կամ գավառը: Արևմտահայ տարածքի բնակավայրերի համար նկատի է առնվում 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի վարչաշխարհագրական այն բաժանումը, որն ունեցել են վերոնշյալ հատվածում տեղակայված գավառներն ու բնակավայրերը:

Քեսաք
Տիգրանակերտ
Շապին Գարահիսար
Ակն
Երզնկա
Խարբերդ
Վան
Դիաղին
Փարսի /Աշտարակ/
Աբիի /Սասուն/
Ներքին Խաթունարիս /Էջմիածին/
Ռամիս /Նախիջևան/
Փառակա /Նախիջևան/
Ազա /Նախիջևան/
Խանաբաղ /Դարաբաղ,
Ստեփանակերտ/
Ենգիջա /Եղեղնաձոր/
Շատախ
Գուպալ /Տարոն, Խնուս/
Արտաշատ
Օշական /Աշտարակ/
Կարճևան /Մեղրի/
Ագուլիս
Երևան /Կենտրոն/
Դաշբուլաղ /Դարաբաղ,
Ստեփանակերտ/
Ազնաբերդ /Նախիջևան/
Թուսկուլու /Վարդենիս/
Ջուղա, Ծղալթբիլա /Ախալցխա/
Չմշկաձագ
Փալոքվան /Կարս/
Մամառանց /Մոկս/
Սպիտակ
Շահումյան /Դաշքեսան/
Կրիսու /Սասուն, Մոտկան/
Փիչունք /Բիչունք/ /Խուր/
Սկրագոմ /Մուշ/
Ջանգի /Ապարան/
Մեխրգյուղ, Հարթավան, Արագած,
Արալի /Ապարան/
Ապարան
Ճենիկ /Համշեն/
Հավարիկ
Կորիս
Կոփ /Մուշ, Բուլանուխ/
Դզրիդչ, Ճրջրիսար /Կարս/
Մուղնի /Աշտարակ/
Գուպալ /Տարոն, Խնուս/
Քիչմիշքափա /Իրան/
Բանանց /Դաշքեսան/
Լեռնապար /Արագած/
Վաղուհաս /Դարաբաղ/

Ծաղկավան /Իջևան/
Կարմիր /Բայազետ/
Մասիս /Արտաշատ/
Տոսու, Վերին Հուրուք /Սպարկերտ/
Ղալաշի, Արագած, Ատմա
/Ապարան/
Ընգուզնակ, Սադրուն /Սասուն/
Ջորաղբյուր /Աբովյան/
Խաչան /Բերկրի/
Սիփան /Արծեկ/
Հադրուք /Դարաբաղ/
Մալաթիա
Վերին Հոռաբաղ /Դարաբաղ,
Մարտակերտ/
Մեյսուկան /Դարաբաղ,
Մարտակերտ/
Խոժոռնի /Վրաստան, Մառնեուլ/
Խանլար /Ադրբեջան/
Սառնաղբյուր /Անի/
Մուժումբար /Իրան/
Բուղաշեն /Ախալքալաք/
Մեծ Շեն /Դարաբաղ,
Մարտակերտ/
Հին Ջուղա /Նախիջևան/
Նավուր /Շամշադին/
Վարդաբյուր /Ստեփանավան/
Վաչիան /Ախալքալաք/
Մեյրավար /Խոյ/
Այնթափ /Մասիս/
Գյումուր /Նախիջևան/
Ղասմաշեն /Քեյվան/
Թաղվու /Խուր/
Գիլիֆ /Բոգդանովկա/
Քիսամ /Բիթլիս/
Ախալքալաք
Տանակերտ /Նախիջևան/
Մամսոն /Համշեն/
Քարադաշտ /Վան, Ոստան/
Բլուր /Մուրմալու/
Ույա Նորաշեն, Շարուրի
/Նախիջևան/
Բադամլու, Հորս /Եղեգնաձոր/
Ռոդոսթո
Խաչ /Էրզրում/
Քոփ /Սասուն/
Բագմաշեն /Խարբերդ/
Կարած քար /Արճեշ/
Արարատ /Արարատ/
Փոգա /Բոգդանովկա/
Իրցանք /Սասուն/
Ջրվեժ
Գետահովիտ /Իջևան/

Գոմա /Վան, Թիմար/
Արճակ /Վան/
Պոռնենց /Բիթլիս, Խիզան/
Բժգներդ /Աղբակ/
Դոնաշեն /Վան, Թիմար/
Հաղգոն /Մուշ/
Հասպատան /Աղբակ/
Քյոչանի /Վան, Թիմար/
Հորմորուր /Վան/
Դերրկ /Բիթլիս, Սդերդ/
Ջենիս /Վան, Խոշաք/
Բուզլուխ /Շահումյան/
Վանք /Վան, Աղբակ/
Գործոք /Վան, Բերկրի/
Միսյա, Միսկներ /Վան/
Մարգիյան /Իրան, Գափլա/
Ղավթավա /Իրան, Ներքին
Բուրվարի/
Սևան, Ջարանց /Վան, Արճակ/
Նամագերդ /Իրան, Փերիա/
Սնճնուտ /Մուշ/
Լին /Վան, Արճակ/
Չիգյան /Իրան, Փերիա/
Ուշբիլիսա /Ալաշկերտ/
Հուրթուկ /Վան, Խոշաք/
Հնդստան /Վան, Խոշաք/
Կիրովաբաղ
Ճանիկ /Համշեն/
Մարաշ
Հացիկ /Մուշ/
Ներքին և Վերին Խոտանան
/Դափան/
Ջիարեթ /Մուշ/
Թաղիաբաղ /Իրան, Միանդաք/
Նոր գեղ /Վան, Հայոց ձոր/
Արևշատ /Արտաշատ/
Դաշան /Իրան, Փերիա/
Վերին Խոգյան /Իրան, Փերիա/
Աբուլ /Ախալքալաք/
Մշկեղ /Սասուն, Փանք/
Բոլորմակ /Վան, Արճեշ/
Ազնավու /Իրան, Փերիա/
Դարաբաղիս /Իրան, Փոքր
Բուրվարի/
Բոլորան /Իրան, Փերիա/
Տոսու /Բիթլիս, Սպարկերտ/
Հաջիաբաղ /Իրան, Մուլբանաբաղ/
Վարդիսաղ /Մուշ/
Հարդիֆ /Էրզրում, Քոփ/
Ջարա /Մեքաասիա/
Վինան /Դարաբաղ/
Մարադա

Հարությունագոմեր /Կարաբաղ/
 Կոճողոտ /Կարաբաղ/
 Ծաղկաշեն /Ապարան/
 Չիբուխլու /Համշեն, Օրդու/
 Խանազահ /Իրան, Կարադաղ/
 Մարդակերտ /Կարաբաղ/
 Հառեն, Արջրա /Արծկե/
 Առնցկույս /Արծկե/
 Իշխանաձոր /Սասուն/
 Ծայծակ /Արճեշ/
 Միջին թաղ /Խոտորչուր/
 Վարդենիս /Ապարան/
 Օհանավան /Աշտարակ/
 Գեղիգուզան /Սասուն/
 Վերին ճամբարակ /Կրասնոսելսկ/
 Մուժուժբար /Թավրիզ/
 Կափան
 Հախվերիս /Իգդիր/
 Շեն /խութ/
 Թաղավանք /Խութ/
 Էգնախոջա /Մանազկերտ/
 Բյուրական /Աշտարակ/
 Ուրգուրուն /Կարադաղ/
 Արագած /Էջմիածին/
 Անտառուտ /Աշտարակ/
 Բաղնու /Մանազկերտ/
 Կաբուռ /Վրաստան, Ծալկա/
 Քասախ /Ապարան/
 Աչադուր /Իջևան/
 Արծափ /Կոգովիտ/
 Նորք /Երևան/
 Մամգարա /Բոգդանովկա/
 Մեղաստիս
 Սևերեկ
 Կոշ /Աշտարակ/
 Եմիշճան /Կարաբաղ, Մարտունի/
 Չովդար /Կաշքեան/
 Եղվարդ
 Մարտունի /Շամբոր/
 Փարադաշ /Նախիջևան/
 Օրջոնիկիձե /Կրասնոսելսկ/
 Տումի /Կարաբաղ, Հաղորտ/
 Հին Բաշքենդ /Կրասնոսելսկ/
 Օրջոնիկիձե /Շամբոր/
 Հաջըն
 Ջյաղթապա /Համշեն, Օրդու/
 Գյումրի
 Միրբար /Մուշ/
 Գետը /Ախուրյան/
 Կոբի /Նոյեմբերյան/
 Տրապիզոն
 Սարդու /Կարադաղ/
 Քարահունջ /Գորիս/
 Խնամախ /Գորիս/
 Խնձորեակ /Գորիս/
 Վերինշեն, Բոուն /Գորիս/
 Կորնիձոր /Գորիս/
 Վերին կարմիր աղբյուր
 /Շամշադին/
 Թալիշ /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Կազի /Ալաշկերտ/
 Բանթաղ /Ալաշկերտ/
 Ջեթյուն
 Եկմալ, Լաքար /Մուշ/

Ազատավան /Արտաշատ/
 Սառնաղբյուր /Անի/
 Ծովագարդ /Քայազետ/
 Լճաշեն /Սևան/
 Բուրաստան /Արտաշատ/
 Գառնի
 Գլշխաչախ /Կարս/
 Գետաշեն /Խանկար/
 Իքի Աղաջ /Ուրմիա/
 Տեղեր /Աշտարակ/
 Շուռուտ /Նախիջևան/
 Սվլոդ /Խարբեր/
 Կյաղ /Գալ /Նախիջևան/
 Բիստ /Նախիջևան/
 Հաղան /Իրան, Փերիս/
 Չղրան /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Հասանդաշա-Մարալյան սարով
 /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Չափար /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Մեհտիշեն /Ասկերան/
 Հայադի /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Գազարահող /Կարաբաղ/
 Պողոսագոմեր /Կարաբաղ/
 Ճարտար /Կարաբաղ/
 Ջազիկ /Կարաբաղ/
 Հաքերք /Կարաբաղ/
 Մարադա /Կարաբաղ/
 Մարվանի /Նախիջևան/
 Կաթնաղբյուր /Արովյան/
 Քանաքեռ
 Խոսրովական, Իշխու Բասեն/
 Հազարեն /Վան/
 Շուրիշկան /Փերիս/
 Մեծ Սամսար /Ախալքալաք/
 Ատապատ /Նախիջևան/
 Առինջ /Արովյան/
 Շահումյան /Վրաստան/
 Էլար /Արովյան/
 Լիողնի /Արովյան/
 Դիճք /Մարտունի/
 Հիթինք /Սասուն/
 Միլակերտ /Փերիս/
 Բերկրի /Վան/
 Կողք /Իգդիր/
 Առաջաձոր /Կարաբաղ,
 Մարտակերտ/
 Ջանյաթաղ /Կարաբաղ,
 Մարտակերտ/
 Մադադիս /Կարաբաղ,
 Մարտակերտ/
 Գազանչի /Կարաբաղ,
 Մարտակերտ/
 Քոլատակ, Թըլվի, Գառնաբար
 /Կարաբաղ, Մարտակերտ/
 Տոնաշեն, Սողոմոնագոմեր, Գետի
 գոմեր, Դաստակերտ /Կարաբաղ,
 Մարտակերտ/
 Մադինա /Ալաշկերտ/
 Ումիե Բալլուդ /Համշեն/
 Մրգաշատ /Հոկտեմբերյան/
 Կաքի /Աշտարակ/
 Լիզ /Մուշ, Բուլանուխ/
 Խոսպ /Վան, Հայոց ձոր/
 Արտամետ /Վան/

Մերաբաղ /Իրան, Դովլաթաբաղ/
 Սանգիբարան /Իրան, Փերիս/
 Ագնա, Քալլավա /Իրան, Քյազազ/
 Գուլիգարդ /Իրան, Քյազազ/
 Կարակըզի, Բադիբոյ /Խոյ/
 Գետագատ /Արտաշատ/
 Փայաջուկ /Խոյ/
 Խեք /Վան/
 Արծափ /Կոգովիտ/
 Աիջան /Սուրմալու/
 Խարիդ /Խիզան/
 Հովտամեջ /Էջմիածին/
 Առատաշեն /Էջմիածին/
 Հազարքիթիք /Իրան, Փերիս/
 Բուլդաշի /Իրան, Չալմահալ/
 Աղբուլաղ /Իրան, Չալմահալ/
 Վերին քրդեր /Իրան, Քյարվանդ/
 Դեյնով /Իրան, Վերին Բուրվարի/
 Յադափլու /Վարդաշեն/
 Ռստամ-Գեղուկ /Մանազկերտ/
 Կոճերեր /Արծկե/
 Սցու /Բիթլիս, Մոտկան/
 Նիշ /Բիթլիս, Մոտկան/
 Աղավնատուն, Հայթաղ /Էջմիածին/
 Ծաղկալանջ /Էջմիածին/
 Ամբերդ, Դողս /Էջմիածին/
 Ծաղկունք, Շահումյան /Էջմիածին/
 Նիզավան /Ապարան/
 Քուչակ /Ապարան/
 Քարագլուխ /Կարաբաղ, Հաղորտ/
 Կարադշաղ /Շուշի/
 Բեժան /Ախալքալաք/
 Չինչին /Շամշադին/
 Եխնաթափա /Ալաշկերտ/
 Դամիա /Վրաստան, Մառնեուլ/
 Տաղվերան /Բասեն/
 Դաշբուռուն /Սուրմալու/
 Ալլանբեկ
 Շեն /Բիթլիս, Հիզան/
 Նուխի
 Աթարբեկյան /Էջմիածին/
 Մրջանք /Բիթլիս, Մոտկան/
 Վարդենիս /Մուշ/
 Մոլալու /Մարտունի/
 Գյարմալ /Շատախ/
 Կոռ /Բիթլիս, Մոտկան/
 Ջուջան /Դիադին/
 Կաղզկան /Կարս/
 Մոլլադամար /Սուրմալու/
 408 Շերվանշեխ /Մուշ, Բուլանուխ/
 Կողակ /Մուշ, Բուլանուխ/
 Օրմունքոյ /Համշեն, Ծենիկ/
 Նուխի
 Չլկանի /Ալաշկերտ/
 Կազուկշաղ /Սուրմալու/
 Ծպնի /Կարս/
 Բուլանուխ /Կարս/
 Լուրակ /Շամխոր/
 Սաղյան /Շամախի/
 Խորգենդ /Իրան, Վերին Բուրվարի/
 Կարդուն /Իրան, Փերիս/
 Փանիկ /Սուրմալու/
 Վելի Բաբա /Բասեն/
 Խարկեն /Արճեշ/

Տաբև, Սևարանց /Գորիս/
 Եղեսիա
 Գարծունջ /Եղեսիա/
 Ուզ /Սիսիան/
 Գնիշիկ /Եղեգնաձոր/
 Աղավնաձոր /Եղեգնաձոր/
 Ծոկո /Կարկառ/
 Հազզո /Սասուն/
 Օլավերդ /Ախալքալաք/
 Հոսներ /Սասուն/
 Գանձա /Բոզդանովկա/
 Խոտ /Գորիս/
 Վաղատուր /Գորիս/
 Շինուհայր /Գորիս/
 Բասեն /Գոմաձոր/
 Հին Թաղյար / Կարաբաղ, Հաղբուք/
 Թաղազուղ /Մարտունի/
 Ընող /Թումանյան/
 Նյուզգեր /Շամխոր/
 Երևանի մայր /Բյուրական/
 Արաբկիր
 Ծողկիս /Կարին/
 Սանահին /Թումանյան/
 Դեսեղ /Թումանյան/
 Թեղուտ /Թումանյան/
 Շամուտ /Թումանյան/
 Ծոճկան /Թումանյան/
 Հաղբատ /Թումանյան/
 Բարսում /Շամքոր/
 Դուզնուզ /Մուշ/
 Վերնաշեն /Եղեգնաձոր/
 Դղբիկիս /Ծալկա/
 Նորս /Նախիջևան/
 Զովունի /Ապարան/
 Թաղաղենդ /Կարաղաղ/
 Խանիշեն /Շամախի/
 Մաղրասա /Շամախի/
 Յոնա /Նախիջևան/
 Արփա /Եղեգնաձոր
 Աշտարակ
 Շամիրամ /Բաղեշ/
 Ալիճագրակ /Բասեն/
 Եղեգիս /Եղեգնաձոր/

Մարմետ /Վան, Թիմար/
 Քոշկ /Էրզրում, Այնթափ/
 Դարման, Ծվստան /Վան/
 Չուլախու /Կարս/
 Արմալու /Բասեն/
 Մագրա /Ալաշկերտ
 Ուզունքիլիսա /Կարս/
 Կողպանց /Վան/
 Շուշանց /Վան/
 Կյուսենց /Վան/
 Լեսկ /Վան/
 Չանախչի /Արարատ/
 Արամուտ /Արթվյան/
 Ամրակ /Վան/
 Զատ /Արթվյան/
 Ակունք /Արթվյան/
 Մառնիկ /Սասուն/
 Գեղաշեն /Արթվյան/
 Կապուտան /Արթվյան/
 Խավենց /Վան/
 Շատախ /Տղազյար/
 Գյաբղներ /Մուշ, Բուլանուխ/
 Խորբեկ /Սվեդիա/
 Կամարիս /Արթվյան/
 Բերդ /Շամշադին/
 Խասկալ /Նիկոմեդիա/
 Պարտիզակ
 Զյուրագդարա /Կարս/
 Զավնձի /Բիթլիս/
 Հաղին /Մոկս/
 Խալենց /Մոկս/
 Կճավ /Մոկս/
 Հարպերտ /Գավաշ/
 Կուրթան /Ստեփանավան/
 Յոնջալու, Իրիցու /Ալաշկերտ/
 Յոնջալու /Մուշ, Բուլանուխ/
 Խուռնավուկ /Սեբաստիա/
 Ֆուռնոս Ուլնիա /Զեյթուն/
 Ապարանց, Սեղ /Մոկս/
 Քոշեր /Վան, Խոշար/
 Կոմք /Սասուն
 Բալախովիտ /Արթվյան/
 Սըվտրիկ /Շատախ/
 Կվերս /Շատախ/
 Ավան /Արթվյան/
 Հաբուսի /Խարբերդ/
 Արմաշ /Նիկոմեդիա/
 Մանդան /Արճակ/
 Աղափագար /Նիկոմեդիա/
 Կյաղ /Նախիջևան/
 Այուր /Վան/
 Արմշատ /Շատախ/

Էվջիլար /Սուրմալու/
 Ունչոր /Մուշ, Բուլանուխ/
 Բոստաքյանդ /Մուշ/
 Դուման /Խնուս/
 Նոր շեն /Կարաբաղ, Մարտունի/
 Մարգարա /Հոկտեմբերյան/
 Թոխաք /Եվդոկիա/
 Գյուրջի /Իրան, Գավիա/
 Նալբանդյան /Հոկտեմբերյան/
 Զորագլուխ /Ապարան/
 Կուլաք /Սուրմալու/
 Նալբանդ /Սպիտակ/
 Տոլորս /Սիսիան/
 Մուսուն /Բայազետ/
 Գյուզակ /Վան, Բերկրի/
 Բոլնիս-Խաչեն /Բոլնիս/
 Կաղարծի /Կարաբաղ, Մարտունի/
 Շահնագար /Կալինինո/
 Սինագան /Չավմահալ/
 Լիվապյան, Աղբուղա /Իրան,
 Չավմահալ/
 Խաբլջող /Սասուն/
 Տնգետ /Սասուն/
 Նախիջևան
 Արծվիկ /Սասուն/
 Ծղակ /Մուշ/
 Ռաբաք /Սասուն/
 Ակունք /Թալին/
 Սեմալ /Սասուն/
 Խան /Սասուն, Փսանք/
 Նաջարան /Բալու/
 Խաստուր /Ալաշկերտ/
 Նախիջևան /Կարս/
 Կարծախ /Ախալքալաք/
 Փիան /Մուշ, Բուլանուխ/
 Մանջալիկ /Սեբաստիա/
 Դենդի /Սեբաստիա/
 Բեյլան /Անտիոք/
 Մավրակ /Կարս/
 Թալին
 Նալբանդյան /Հոկտեմբերյան/
 Կարմրաշեն /Թալին/
 Խրմանջուղ /Կարաբաղ/